

CƏFƏROVA ÜLKƏR ARIF QIZI  
ADU  
Təbriz küç.

## LİŊVOPRAQMATİKA VƏ ONUN LİŊVİSTİK ELMLƏR ARASINDA YERİ

*Açar sözlər:* linqvopraqmatika, koqnitivlik, konsept, qiymətləndirmə, antroposentriklik.

*Ключевые слова:* лингвопрагматика, когнитивность, концепт, оценивание, антропоцентричность.

*Key words:* linguopragmatics, cognition, concept, assessment, anthropocentricity.

Hazırda dilçilikdə antroposentrik paradiqma üstünlük təşkil edir. Bu paradiqma insanın, onun fəaliyyətinin dilin öyrənilməsi prosesinə cəlb edilməsini zəruriləşdirmişdir. «Koqnitiv elmin ən mühüm obyektidir, lakin indi alimlər ona başqa mövqelərdən yanaşırlar. Dilə müraciət etmədən insanın dil informasiyasını qavrama, mənimsəmə və işlənməsi, planlaşdırma, problemləri həll etmə, mülahizə yürütmə, eləcə də onun bilik əldə etmə, onu təqdim etmə və ondan istifadə etmə kimi koqnitiv qabiliyyətini başa düşməyə ümid etmək olmaz». [1, s. 56]

Dilə səbəb insanın fikrinin formalaşmasını elmi cəhətdən öyrənmək mümkündür. Nitqdə işlədilmə prosesində söz əlavə mənalar kəsb edir və bir sıra hallarda bu mənalar xalqın mədəniyyəti, psixologiyası, dünyagörüşü üçün spesifik çarlara malik olur. İnsan yalnız sadəcə dil daşıyıcısı və ya sosial kollektivin vahidi deyil, həm də öz fikirləri, hissləri, istəkləri olan təkrarolunmaz şəxsiyyətdir. Nitqdə söz adicə lüğəti məna daşıyan leksik vahid kimi çıxış etmir; o, nitq situasiyası və danışanın şəxsiyyəti ilə müəyyənləşən unikal məna daşıyır. «Hər bir dil öz mədəniyyəti ilə bağlıdır. Dil əlaqədə olduğu mədəniyyət, xüsusən də ədəbiyyat üçün açar rolunu oynayır... Nəticə olaraq dil və mədəniyyət birlikdə öyrənilir» [11, s. 72]

Linqvistikanın əsaslı şəkildə insana, onun fəaliyyətinə, dünyanın mənzərəsinə doğru dönməsi linqvopraqmatika, linqvokulturologiya, koqnitiv linqvistika, psixolinqvistika, ekolinqvistika və b. yeni fənlərin yaranması ilə nəticələndi. Professor F.Cahangirovun qeyd etdiyi kimi, «koqnitologiyayı təşkil edən koqnitiv dilçilik, koqnitiv psixologiya insan şüurunun necə qurulmasını, insanın dünyanı necə dərk etməsini, dünya haqqında hansı məlumatların biliyə çevrilməsini, "mentallıq məkanı necə yaranır?" suallarına cavab verməyə çalışırsa, linqvokulturologiya diqqəti mədəniyyətdə insan və onun dilinə yönəldir» [5, c.18].

Koqnitivliyə görə, insan informasiyanı işləmə sistemi kimi öyrənilməlidir, insanın davranışı isə onun daxili vəziyyətinin terminləri ilə təsvir və izah olunmalıdır. Bu vəziyyətlər fiziki təzahür edir, müşahidə olunur və informasiyanın

alınması, işlənilməsi, saxlanması, sonra isə məsələlərin rəşional həlli üçün cəlb edilməsi kimi şərh edilir.

Bu məsələlərin həlli bilavasitə dilin istifadə edilməsi ilə bağılı olduğından dil koqnitivçilərin diqqət mərkəzindədir.

Bundan başqa, «koqnitivlik» termini ilə hazırda aşığıdakıları bildirirlər:

- insanın «təfəkkür mexanizminin» tədqiqi proqramı;
- müxtəlif kanallarla insana gələn informasiyanın işlənilmə prosesinin öyrənilməsi;
- dünyanın mental modellərinin qurulması;
- müxtəlif növ koqnitiv aktları təmin edən sistemlərin yaradılması;
- təbii dillə verilmiş fikirlərin insan və kompüter proqramı tərəfindən başa düşülməsi və formalaşdırılması; mətni başa düşə və yarada bilən kompüter proqramının yaradılması;
- düşünmə aktlarına xidmət edən geniş səpkili psixi proseslər.

Koqnitivliyə qədər alimlər elm və praktikanın bütün sahələrində «işləyə» biləcəkdir ümumi məntiqi qanunları tapmağa çalışırdılar. Yəni koqnitivçilik başlanğıcını antik dövrdən alan böyük bir ənənədir. İnsanın intellekti, təfəkkürün qanunauyğunluqları ilə lap əvvəldən məntiq, fəlsəfə, fiziologiya, psixologiya məşğul olmuşdur. Belə ki, fəlsəfədə idrak nəzəriyyəsi ilə məşğul olan bütöv bir istiqamət var və bu, qnoseologiyadır. Koqnitivçilikdə əsas diqqət insan koqnisiasına yetirilir, yalnız müşahidə olunan hərəkətlər deyil, onların mental reprezentasiyaları (daxili təsəvvürlər, modellər), insanın biliklər əsasında hərəkətini doğuran simvollar, strategiyalar tədqiq olunur. Bu isə o deməkdir ki, insanın koqnitiv aləmi onun davranışı və fəaliyyəti əsasında öyrənilir. Bu davranış və fəaliyyət isə istənilən insan fəaliyyətinin nitq-təfəkkür əsasını təşkil edən dilin fəal iştirakı ilə gedir və onun motiv və məqsədlərini formalaşdırır, nəticəsini proqnozlaşdırır. Beləliklə, koqnitivçiliyin ən mühüm prinsiplərindən biri fəaliyyət göstərən, informasiyanı fəal qəbul edən və hazırlayan, təfəkkür fəaliyyətində müəyyən sxemləri, proqramları, strategiyaları əldə rəhbər tutan insandır. Koqnitiv elmin özü isə insan beynindəki mental prosesləri idarə edən ümumi prinsiplər haqqında elm kimi nəzərdən keçirilməyə başlayır. Özü də mövcud xüsusi ədəbiyyatdan çıxış etsək, koqnitivçiliyə bir neçə elmi istiqamət – koqnitiv psixologiya, mədəni antropologiya, süni intellektin modelləşdirilməsi, neyroelmlər, linqvistikə və b. Koqnitiv fəaliyyət nəticəsində fərdin bildiyi, dünya haqqında düşündükləri mənalı sistemləri yaranır. İnsanın özünü və dünyanın və özünü bu dünyada dərk edərək istifadə etdiyi simvolların tədqiqi linqvistikəni insan və cəmiyyəti öyrənən digər fənlərlə birləşdirdi və koqnitiv linqvistikəni yaratdı. Koqnitiv linqvistikədə işlədilən alətlər operativ yaddaş vahidləri – freymlər (situasiya stereotipləri, ssenarilər), konseptlər (sözdə cəmlənən bütün mənalıların məcmusu), heşəttəllər (dünyanın fraqmentlərinin anlayışa qədərki bitkin obrazları) və s. Deməli, koqnitiv linqvistikə dünyanın mənzərəsinin modelləşdirilməsinə, dil şüurunun qurulmasının modelləşdirilməsinə

yönümlənmişdir. Təfəkkür məsələlərinin həlli bilavasitə dildən istifadə ilə bağlıdır, çünki dil semiotik baxımdan kommunikasiya sistemlərinin hamısından güclü oldu. O yalnız informasiya, biliklər, məlumatların çatdırılması və qəbulunu dolayısı ilə həyata keçirmir, həm də fərdin kənardan aldığı informasiyanı işləyir, yəni spesifik dil freymlərini qurur. Bununla da dil yaddaşda hər ayrıca etnomədəni kollektiv üçün səciyyəvi olan dünyanın dil mənzərəsinin qurulması üçün çoxlu biliklərin qaydaya salınması və sistemləşdirilməsi üçün imkan yaradır.

İnsanın idrak fəaliyyətinin hamısını dünyanı anlamaq bacarığını inkişaf etdirən kimi nəzərdən keçirmək olar, bu fəaliyyət isə obyektləri oxşatmaq və fərqləndirmək zərurəti ilə müşayiət olunur: konseptlər bu kimi əməliyyatları təmin etmək üçün yaranırlar. Konsepti fərqləndirmək üçün bəzi əlamətlərinin fərqləndirilməsi, obyektlərlə predmetli hərəkətlər, onların son məqsədləri, belə hərəkətlərin qiymətləndirilməsi lazımdır, amma bu amillərin hamısının rolunu bilsələr də, koqnitoloqlar ən ümumi şəkildə mənalardan yaranma prosesini nəzərdən keçirənlər də, konseptlərin necə yaranması sualına hələ də cavab verə bilmirlər. Dilçilikdə antroposentrik paradigma yeni elmi əlaqələr yaradır: psixolinqvistikada, sosiolinqvistikada, etnolinqvistikada və s. İnsan artıq fəlsəfi, məntiqi və psixoloji təhlillər aparıb və onun nəticələri dildə əks və təsbit olunub. Müxtəlif elmlərin təklif etdiyi bu istiqamətlərin hər hansı biri ilə irəliləmək üçün dildən mümkün olan hər şeyi götürmək lazımdır və bunu isə yalnız linqvistika edə bilər. Görünür bunu nəzərə alaraq linqvistikada yeni yaranan antropoloji yönümlü istiqamətləri bütövlükdə «antropoloji dilçilik» adlandırılan N.Xomski qeyd edir ki, həmin dilçiliyin universal qrammatikaya aid mülahizələri dağıdan iki məqam ona xeyli dərəcədə yanlış görünür. «Birincisi o, klassik rasionalist qrammatikanın dillərin yalnız daha dərin səviyyədə, yəni qrammatik münasibətlərin ifadəsi və dilin yaradıcı aspektini təmin edən proseslərin tapılmalı olduqları səviyyədə eyni olması barədə baxışlarını düzgün şərh etmir. İkincisi, bu inam antropoloji dilçiliyin faktik olaraq, demək olar ki, tamamilə dil strukturlarının üst qat aspektləri ilə məhdudlaşdıran nəticələrini ciddi şəkildə yanlış şərh edir» [6, s.118].

Antropoloji yönümün bariz təzahür etdiyi yeni linqvistik istiqamətlərdən biri **linqvopraqmatikadır**. Bu fənn hazırda xüsusilə diqqət mərkəzindədir, çünki linqvopraqmatika, bir elm sahəsi kimi, dili real mövcudluq və işlədilmə şəraitində öyrənir. Başqa sözlə və daha sadə tərzdə desək, praqmatika mənanın kontekstdə (diskursda) öyrənilməsi ilə məşğuldur. «Koqnitiv paradigmə çərçivəsində dil insanın koqnitiv fəaliyyətinin əsas ifadəsidir. Dil və insan düşüncəsi qırılmaz tellərlə birbirilə bağlıdır. Koqnişiya insanın bilgi fəallığının məcmusunu əhatə etməklə bütün əqli fəaliyyətin struktur və proseslərini nizamlayır. Dil insanın koqnitiv fəaliyyətinin tərkib hissəsidir. O (dil), insan aqlının spesifik nailiyyəti olmaqla bütöv koqnitiv sistemə bağlı mental bilik sistemini əhatə edir. Həmin bu bilik sistemini öyrənməklə insan aqlının tədqiqinə yol tapmaq olur» [8, s.27].

Linqvistik praqmatikanın qaldırdığı problemlərin həlli nitq vahidlərinin nitqdə formalaşma və işlədilməsinin təbiətinin dərkə və müvafiq adekvat interpretasiyası üçün yeni imkanlar açır. Praqmatikanın məşğul olduğu məsələlərə nitqin subyekt (danışan), adresat (dinləyən), nitq davranışının strategiyası və taktikası aiddir. Bundan başqa, nitq ünsiyyəti, kommunikantlar arasında münasibətlər, nitqin interpretasiyası və performativ deyimlər də tədqiq olunur. «Hər bir kəs üçün onun həyatda işlətdiyi və ya gördüyü predmet tipikləşmiş olur və ya həmin predmet tanımada prototip rolunu oynayır. Konseptin daxili, relevant əlamətlərlə yanaşı periferik əlamətləri də olur. Prototip nəzəriyyəsində aparıcı əlamət çox mühüm və tez-tez rast gəlinən əlamətdir. Dildə bu aparıcı, relevant səviyyə əddəndirmədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ancaq konseptlər arasında ciddi sərhəd müəyyənləşdirmək o qədər də asan deyildir. [8, s.33].

E.Koseriu göstərir ki, «Xüsusi dil bilgisini eyniləşdirmək və tədqiq etmək, dil təsvirinin nədən ibarət olduğunu bilmək üçün biz nəticə etibarlı ilə əvvəlcə əşya bilgisini konkret dil bilgisindən fərqləndirməliyik. Faktik olaraq «əşya» bilgisini (onlar haqqında təsəvvürləri və dünyagörüşlərini daxil etməklə) əksərən dil bilgisilə sıxılır (və ya ən azı ondan seçilmir)» [7, s.208]. Belə ki, nitqdə işlədilmə prosesində söz əlavə mənalər kəsb edir və bir sıra hallarda xalqın mədəniyyəti, fəlsəfəsi və psixologiyası üçün spesifik semantik komponentlər kəsb etməsi ilə mürəkkəbləşir. Nitqdə yalnız insandan gələn amillər işləmir. Bu insan yalnız dil daşıyıcısı və ya sosial kollektivin vahidi deyil, həm də öz təkrarolunmaz fikirləri, hissləri və istəkləri olan şəxsiyyətdir. «Dil daşıyıcısı qrammatikanı çox məhdud və tam olmayan dəlil əsasında mənimsəyib; qrammatika isə dəlildən kənara çıxan empirik nəticələrə də malikdir. Bir səviyyədə qrammatikanın aid olduğu hadisələr qrammatikanın özünün qaydaları və bu qaydaların qarşılıqlı təsiri ilə izah olunur. Daha dərin səviyyədə həmin bu hadisələr, dil mənimsəməsi və məhz bu qrammatikanı özü üçün formalaşdırılmış şəxsə məhdud və natamam sübut əsasında qrammatika seçilməsini müəyyənləşdirən prinsipləri izah edir» [6, s.52]. Bu deyimi müəyyən mənada dil daşıyıcısının şüurunda formalaşmış, orada saxlanılan və yeri gələndə dil vahidlərinin köməkliyi ilə realizə olunan konseptlərə və onları realizə edən leksik vasitələrə də aid etmək olar. Bu məsələyə toxunan E.Koseriu göstərir ki, onlar «heç də dil kollektivinin bütün üzvlərinə eyni dərəcədə bəlli deyildir, yalnız müəyyən qruplara bəllidir (və məcburi deyil ki, həmişə eyni adamlara); bundan başqa, deyək ki, güllərin və balıqların adlarını bilmədən bir dili yaxşı bilmək mümkündür» [7, s.210].

Linqvistik paradigmanın qaldırdığı problemlərin həlli dil vahidlərinin nitqdə formalaşmasının, işlədilməsinin təbiətini başa düşmək və müvafiq olaraq onları adekvat şərh etmək üçün yeni imkanlar açır. Praqmatikanın məşğul olduğu məsələlərə nitqin subyekt (danışan), adresat (dinləyən), nitq davranışının strategiyası və taktikası daxildir, burada həmçinin nitq ünsiyyətinin formaları, kommunikantlar arasında münasibət, nitqin şərhli ilə bağlı problemlər aiddir. Bu məsələ ilk nəzərdən nisbətən asan görünə bilər, öyrənilməyə çətin gəlir, çünki praqmatik «məna» (konkret



dil vahidləri əhatəsində və konkret dil vahidləri ilə nəzərdə tutulan konseptin ifadə olunması və digər şəxs tərəfindən adekvat qavranılması həmişə subyektin şəxsi «məziyyətləri ilə bağlıdır») konkret nitq aktında realizə olunur. Aydındır ki, nitq aktının baş tutması üçün azı iki tərəf, iki kommunikant lazımdır və bunların arasında vasitəçi qismində dil çıxış edir. Belə ki, şüurda dünyanın mənzərəsi formalaşır, sonra o, dildə «maddiləşir» - leksik, qrammatik vasitələrin köməkliyi ilə lazımi tərtibat alır, sonra ikinci tərəf onu qəbul edir, öz dil hazırlığı səviyyəsindən çıxış edərək öz konseptosferində çatdırılana bərpa edir. Və ən maraqlısı budur ki, bu mərhələlərin heç biri ayrı-ayrılıqda, təcrid olunmuş şəkildə tam dərkə, açılmaya gəlmir. Onların birini yalnız digərləri vasitəsilə, özü də nitq aktında öyrənmək mümkündür. «Nitq aktı isə ifadə ilə müşayiət olunan hərəkətlərdir» [2, s.8].

Nitq aktında sözlər özü-özlüyündə, təcrid olunmuş şəkildə çıxış etmir, onun ətrafında müəyyən leksik fon mövcud olur və bu zaman konkret kontekstual məna kəsb edir. «Leksik fon dil və mədəniyyət arasında hədd hadisəsidir. Leksik fondakı fərqlər sözün tematik və sintaksik əlaqələrinə təsir edir və kommunikativ əngəllərə səbəb ola bilir. Fona görə terminlər, adətən, üst-üstə düşürlər, qeyri-xüsusi lüğətdə leksik fonların üst-üstə düşməsi nadir hadisədir. Amma təbii ki, iki xalqın mədəniyyəti və məişəti nə qədər yaxın olsa, onların müvafiq leksik fonları arasında da fərq bir o qədər az olar. Çox vaxt iki dilin sözləri leksik anlayışları ilə tam üst-üstə düşürlər» [3, c.93].

Məna və söz (leksem) bir-biri ilə sıx vəhdətdə çıxış edirlər, onlar yalnız birlikdə təzahür edə bilirlər, ayrılıqda onları müşahidə etmək, öyrənmək mümkün deyil. Konsept «müəyyən linqvokulturoloji mühitdə mövcud olan insanların şüurunda formalaşır, «ad» alır. O «ad» səsləndirildikdə dil daşıyıcısının şüurunda onun daşdığı konsept canlanır. Hər dilin daşıyıcıları müəyyən spesifik (təbii, ictimai, tarixi və s.) mühitdə formalaşdıqlarından onların şüurundakı konseptlər və bütövlükdə milli konseptosfer spesifik xüsusiyyətlərə malik olur və onların digər dildə mütləq qarışığı olmur» [4, s.184].

Gerçəklik və insanın qarşılıqlı münasibətlərinin əks etdirilmə aspektlərindən biri qiymətləndirmədir. Dünyanın dərkə prosesində təbii verilənlər, tərbiyə, təhsil, insanın həyatının tarixi fonu. onun xarakteri, zövqü, dünyagörüşü onda müəyyən dəyərlər sistemini formalaşdırır və məhz bunlara əsaslanaraq insan hər şeyi qiymətləndirir, çünki məhz qiymətləndirmə bilavasitə insan kateqoriyalarına aiddir.

Qiymətləndirmə qabiliyyəti insana şüur meydana gələn andan xasdır. İnsan təfəkkürü canlı və cansız müqayisə edir, analogiyalara mühüm əhəmiyyət verir, müxtəlif magik obraz və simvollara müraciət edir. İnsanın təfəkkürü inkişaf etdikcə onun qiymətləndirmə fəaliyyəti də inkişaf edir və mürəkkəbləşirdi, müxtəlif növ dəyərlər müstəqil dəyər növlərinə (mənavi, dini, siyasi, estetik, intellektual və s.) çevrilirdi. Bu dəyərlərdən biri də «gözəllik»dir. Bu konseptin daşdığı məna yüklü çox geniş olub dildə uzun tarixi yol keçmiş və formalaşmış, işlədildiyi dil

mənzərəsində milli özəlliklər kəsb etmişdir. Bu kimi konsptlərin iki və daha çox dil materialları əsasında nəzərdən keçirilməsi insan şüurundakı dünyanın mənzərəsinin konkret dildə və konkret situasiyada necə və hansı dil materialları vasitəsilə realizə olunmasını öyrənməyə imkan verir. Təbii ki, insan şüuru təkamül etdikcə qiymətləndirmə fəaliyyəti də mürəkkəbləşir və inkişaf edirdi: «Aksiogenez prosesində arxaik dəyər sinkretizmindən fərdi şüurun formalaşmasının gedişində (Mən - şüuram) tədricən müstəqil dəyər növləri – mənəvi, dini, siyasi, estetik, intellektual və s.- ayrılırdı və onlar «xeyir - şər», «müqəddəs - günahlı», «adət - ədalətsizlik», «ağıl - axmaqlıq», «gözəllik - eybəcərlik» konseptlərinə əsaslanırdı» [9, s.27].

Qiymətləndirmə həm ayrıca bir insan tərəfindən, həm də müəyyən bir sosisium tərəfindən həyata keçirilə bilər. Başqa sözlə, qiymətləndirmənin subyektivi konkret tarixi fərd, müəyyən sosial qrup və bütövlükdə insan cəmiyyəti ola bilər [10, s.28]

Linqvistikada qiymətləndirməliyi insanın, predmetin, hadisənin sözdə olan müsbət və ya mənfi xarakteristikası kimi müəyyənləşdirirlər. Bu isə sözlərin nitqdə nitq situasiyası və danışanın şəxsiyyəti ilə müəyyənləşdirilən unikal məzmunu malik olması ilə şərtlənir.

## ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə.Ə. Koqnitiv dilçiliyin əsasları. – Bakı: “SABAH, 2006.
2. Abdullayeva İ.Ə. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində müraciət bildiren sözlərin praqmatik xüsusiyyətləri. Filol. üzrə fəl.dokt. diss. avtoferatı.- Bakı: 2012.
3. Ağayeva S. “Təhsil” konseptinin ingilis və Azərbaycan dillərində realiləri //ADU-nun Elmi xəbərləri, - 2017. C.2, №1, - s.92-96.
4. Ağayeva S. Dillərarası ünsiyyətdə konsept və dil vahidlərinin müvafiqlik problemi // Filologiya məsələləri, - 2019, №2, - s.184-189.
5. Cahangirov F. Dil və mədəniyyət. – Bakı: Elm və Təhsil – 2014.
6. Xomski N. Dil və təfəkkür. - Bakı: 2006.
7. Koseriu E.Ümumi dilçiliyə giriş. - Bakı: Mütərcim – 2006.
8. Veysəlli F.Y. Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri. – Bakı: Mütərcim – 2015.
9. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи её изучения // Язык и личность. – М.: Наука - 1989. – С. 24–33.
10. Темиргазина З.К. Субъект оценки // Поиск № 4. – Алматы: 1998. – С. 27–32.
11. Valiyeva N. Synergetics of the language, National Consciousness and Culture by Globalization.- Bakı: “NURLAR” – 2016.

**XÜLASƏ**  
**LİŊVOPRAQMATİKA VƏ ONUN LİŊVİSTİK ELMLƏR**  
**ARASINDA YERİ**

Hazırda dilçilikdə antroposentrik paradiqma üstünlük təşkil edir. Bu paradiqma insanın, onun fəaliyyətinin dilin öyrənilməsi prosesinə cəlb edilməsini zəruriləşdirmişdir. Dilçilikdə antroposentrik paradiqma yeni elmi əlaqələr yaradır: psixolinqvistikada, sosiolinqvistikada, etnolinqvistikada və s. Bura daha əhatəli elmi sahələr olan koqnitiv linqvistik və linqvokulturologiyanı da əlavə etmək olar. Müxtəlif elmlərin təklif etdiyi bu istiqamətlərin hər hansı biri ilə irəliləmək üçün dildən mümkün olan hər şeyi götürmək lazımdır və bunu isə yalnız linqvistikada edə bilər. Antropoloji yönünün bariz təzahür etdiyi yeni linqvistik istiqamətlərdən biri linqvopraqmatikadır. Praqmatika mənanın kontekstdə (diskursda) öyrənilməsi ilə məşğuldur. Linqvistik praqmatikanın qaldırdığı problemlərin həlli nitq vahidlərinin nitqdə formalaşma və işlədilməsinin təbiətinin dərkini üçün yeni imkanlar açır. Praqmatikanın məşğul olduğu məsələlərə nitqin subyektini (danışan), adresat (dinləyən), nitq davranışının strategiyası və taktikası aiddir. Bundan başqa, nitq ünsiyyəti, kommunikantlar arasında münasibətlər, nitqin interpretasiyası və performativ deyimlər də tədqiq olunur. Gerçəklik və insanın qarşılıqlı münasibətlərinin əks etdirilmə aspektlərindən biri qiymətləndirmədir. Qiymətləndirmə qabiliyyəti insana şüur meydana gələn andan xasdır. İnsan təfəkkürü canlı və cansız müqayisədədir, analogiyalara mühüm əhəmiyyət verir, müxtəlif magik obraz və simvollarla müraciət edir. Qiymətləndirmə həm ayrıca bir insan tərəfindən, həm də müəyyən bir sosisium tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Dilçilikdə qiymətləndirmə insanın, predmetin, hadisənin sözdə olan müsbət və ya mənfi xarakteristikası kimi müəyyənləşdirilir. Bu isə sözlərin nitqdə nitq situasiyası və danışanın şəxsiyyəti ilə müəyyənləşdirilən unikal məzmunla malik olması ilə şərtlənir.

**ULKER JAFAROVA**

**SUMMARY**  
**LINGUAPRAGMATICS AND ITS PLACE AMONG LINGUISTIC**  
**DISCIPLINES**

Nowadays, the anthropocentric paradigm prevails in linguistics. It means that in the study of a language, the person himself is central in the broadest sense of the word. This is what has caused the emergence of a number of new linguistic disciplines in recent years: psycholinguistics, sociolinguistics, ethno-linguistics, etc. Here we can add such disciplines as cognitive linguistics, language and culture. To advance in any of these directions, proposed by different sciences, it is necessary to take everything possible from the language, and this can only be done by linguistics.

One of the new areas where the anthropological paradigm is clearly manifested is linguapragmatics. Pragmatics deals with the study of meaning in context (discourse). Solving the problems raised by linguistic pragmatics opens up new opportunities for understanding the nature of the formation and use of speech units in speech. The issues dealt with by pragmatists include the subject (speaker), addressee (listener), strategy and tactics of speech behavior. In addition, verbal communication, relationships between communicants, speech interpretation and performative statements are also investigated. In a speech act, words do not appear by themselves, there is a certain lexical background around them, and it is at this time that they acquire a specific contextual meaning. The meaning and the word appear in close interconnection, it is impossible to observe them separately, to study them. The concept is formed in the minds of people existing in a certain linguistic and cultural environment, gets a "name". When this name is pronounced, the concept denoted by him is manifested in the mind of the native speaker. One of the aspects of reflecting the relationship between reality and a person is assessment. The ability to evaluate is inherent in a person from the moment thinking appeared. Human thinking compares the animate with the inanimate, attaches great importance to analogies, refers to various magical images and symbols. Evaluation can be carried out both by an individual person and by a certain society. Assessment in linguistics is defined as a positive or negative characteristic of a person, object, and phenomenon. And this is due to the fact that words have a unique content, determined in speech by the speech situation and the personality of the speaker.

**УЛКЕР ДЖАФАРОВА**

**РЕЗЮМЕ**

**ЛИНГВОПРАГМАТИКА И ЕЕ МЕСТО СРЕДИ  
ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН**

В настоящее время в языкознании преобладает антропоцентрическая парадигма. Это предполагает, что в изучении языка центральным является сам человек в самом широком смысле слова. Именно этим вызвано появление в последнее время целого ряда новых лингвистических дисциплин: психолингвистика, социолингвистика, этнолингвистика и др. Сюда можно добавить такие более широкие дисциплины, как когнитивная лингвистика и лингвокультурология. Для продвижения по какому-либо из этих направлений, предложенных разными науками, необходимо взять все возможное из языка. а это может сделать только лингвистика.

Одним из новых направлений, где ярко проявляется антропологическая парадигма, является лингвопрагматика. Прагматика занимается изучением значения в контексте (дискурсе). Решение проблем, поднятых лингвистической прагматикой, открывает новые возможности для понимания природы



формирования и употребления в речи речевых единиц. К вопросам, которыми занимается прагматика, относятся субъект (говорящий), адресат (слушающий), стратегия и тактика речевого поведения. Кроме того, так же исследуются речевое общение, отношения между коммуникантами, интерпретация речи и перформативные высказывания.

В речевом акте слова выступают не сами по себе, вокруг них имеется определенный лексический фон, и именно в это время они обретают конкретное контекстуальное значение. Значение и слово выступают в тесной взаимосвязи, в отдельности их наблюдать, изучить невозможно. Концепт формируется в сознании людей, существующих в определенной лингвокультурологической среде, получает «имя». Когда озвучивается это имя, в сознании носителя языка проявляется, активизируется обозначаемый им концепт.

Одним из аспектов отражения взаимоотношений действительности и человека является оценка. Способность оценивать присуща человеку с момента появления мышления. Мышление человека сравнивает одушевленное с неодушевленным, придает важное значение аналогиям, обращается к разным магическим образам и символам. Оценивание может производиться как отдельным человеком, так и определенным социумом. Оценивание в лингвистике определяют как положительную или отрицательную характеристику человека, предмета, явления. А это обуславливается тем, что слова обладают уникальным содержанием, определяемым в речи речевой ситуацией и личностью говорящего.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.09.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 21.10.2020

Rəyçi: fil.e.d., professor Fikrət Cahangirov  
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur